

УДК 373.03:502 “19”(091)

Гончарук Віталій Володимирович

к. п. н., викладач кафедри хімії,
екології та методики їх навчання

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань, Україна

goncharuk424@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ Й ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація: розглянуто екологічної освіти й виховання молодших школярів як важливу педагогічну проблему; доведено актуальність і доцільність її розв'язання в сучасних умовах; розкрито результати теоретичних досліджень із означеної проблеми; подано визначення понять «екологічна освіта», «екологічне виховання», «екологічна культура особистості»; визначено головні завдання екологічної освіти та виховання учнів молодших класів.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, учні початкових класів, ціннісне ставлення до природи, екологічна культура особистості.

Гармонізація взаємовідносин людини і природного довкілля досягається сукупністю шляхів – політико-правовим, соціально-економічним, науково-технічним. У зв'язку з цим все більшого значення набуває екологічна освіта та виховання підростаючого покоління, реалізація яких у вищій школі здійснюється на основі Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Закону України «Про вищу освіту», Державної програми «Вчитель». У Концепції екологічної освіти та виховання стратегічним завданням визнано формування екологічної культури особистості як форми регуляції взаємодії людини з

природою. Тому вдосконалення навчально-виховної роботи, спрямованої на формування екологічної свідомості майбутніх учителів, є пріоритетом вищої педагогічної школи.

Підготовка компетентних фахівців до екологічно виправданої діяльності у професійній сфері, формування в них екологічної культури є одним із шляхів реалізації положень Концепції екологічної освіти України, Національної доктрини розвитку освіти України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інших. Зокрема, в Концепції екологічної освіти України (2001 р.) зазначено, що одним із головних важелів у вирішенні екологічних проблем України є підготовка громадян із високим рівнем екологічної свідомості і культури.

Екологічна освіта і виховання є об'єктом дослідження багатьох учених. Основні підходи, принципи, мету та педагогічні умови ефективної екологічної освіти та виховання учнів і студентів розкрито у працях С. Алексєєвої, С. Глазачева, А. Захлебного, І. Зверева, І. Суравегіної. Питання теорії і практики формування відповідального ставлення до природи відображено у працях О. Вознюка, Н. Дагбаєвої, О. Коваленко, В. Савельєвої, А. Сидельковського. Екологічну підготовку майбутнього вчителя розглядали О. Біда, Г. Ковальчук, С. Совгіра та ін. У науці було розкрито такі аспекти проблеми: нові підходи до екологічної освіти учнівської та студентської молоді, які базуються на системності та особистісно орієнтованому навчанні (Н. Бідюк, І. Задорожна, О. Романова, Г. Марченко, І. Рудьковська); загальнопедагогічні та психологічні аспекти екологічного виховання молоді (Л. Хомич, А. Галєєва, В. Бондар, Л. Лук'янова); теорії і практики формування відповідального ставлення до природи (Г. Білявський, В. Бродвій, Н. Пустовіт).

Сучасна екологічна криза актуалізує проблему формування в дітей і молоді стійкого ціннісного ставлення до природи, утвердження у свідомості молодого покоління дбайливої позиції щодо довкілля. Аналіз шкільної практики та результатів спеціальних досліджень засвідчує, що сучасна система освіти не

забезпечує системного впливу на особистість молодшого школяра з метою подолання надмірного прагматизму стосовно навколишнього середовища. Початкова школа потребує ефективних виховних технологій, спрямованих на гармонізацію стосунків у системі «учні – довкілля», результатом чого має стати формування у дітей дбайливого ставлення до природи. Проблему виховання дітей засобами природи представлено в історії педагогічної думки. Гуманістичні підходи до організації взаємодії дітей із довкіллям висвітлені у працях Ж.-Ж. Руссо, Я. Коменського, Г. Сковороди, А. Дістервега, Й. Песталоцці, К. Ушинського, С. Русової, А. Макаренка, В. Сухомлинського й ін.

Виховання дбайливого ставлення школярів до природи вивчаємо як елемент складної системи формування екологічної культури особистості. Ми виходили з того, що молодший шкільний вік, якому властиві високий пізнавальний інтерес, емоційна збудливість, бажання самостійно доглядати за природними об'єктами є сензитивним періодом у формуванні навичок дбайливого ставлення до природи. Дбайливе ставлення молодших школярів до природи у дослідженні тлумачимо як особливий вид взаємин дітей із природою, основою якого є емоційно-ціннісне ставлення до світу, в якому важливу роль відіграють оцінний, гносеологічний і практичний аспекти.

Враховуючи, що ставлення має виражену ціннісну природу, його формування підлягає врахуванню аксіологічних аспектів еколого-виховної роботи. Система цінностей сучасного молодшого школяра потребує переорієнтації з антропоцентричної моделі на таку, в якій основними стали б природоорієнтовані, екологічно виправдані механізми пізнання довкілля. Особливої ваги набуває орієнтування дітей на ціннісне ставлення до природи як до власного дому, який потребує дбайливої турботи і захисту, що виявляється у здатності до емпатії, ідентифікації, екологічної рефлексії, суб'єктифікації природних об'єктів.

Свідоме й бережливе ставлення до природи формуємо з дитинства, в сім'ї, у школі, і можливе воно лише за умови підвищення екологічної культури і знань

особистості у цій галузі. В цій роботі необхідно проводити лінію на викорінення психології невичерпності природних ресурсів і споживацького ставлення до природи.

Формування екологічної культури підрастаючого покоління – одне з найважливіших завдань сьогодення, в зв'язку з тим, що погіршилася екологічна ситуація у світі, мало приділяється уваги охороні й збереженню довкілля. Виховувати у дітей відповідальне ставлення до природи – це складний і довготривалий процес. Його результатом повинно бути не лише оволодіння відповідними знаннями та вміннями, а й розвиток уміння та бажання активно захищати, покращувати природне середовище. Мета екологічного виховання молодших школярів – формування відповідального ставлення до навколишнього середовища, яке будується на базі екологічної свідомості. Це допускає дотримання споглядацьких і правових принципів природокористування та пропаганду ідей його організації, активну діяльність із вивчення й охорони природи своєї місцевості. Саму природу розуміємо не тільки як зовнішнє відносно людини середовище – сюди відносимо і людину. Ставлення до людини, до природи не лише тісно пов'язане з сімейними, суспільними, міжособистісними, виробничими відносинами, але й охоплює всі сфери свідомості людини: наукову, політичну, ідеологічну, художню, етичну, естетичну, правову.

Відповідальне ставлення до природи означає розуміння законів природи, проявляється в дотриманні етичних і правових принципів природокористування, в активній діяльності із вивчення та охорони навколишнього середовища, у правильному природокористуванні, у боротьбі зі всім, що згубно впливає на довкілля. Умовою такого навчання і виховання виступає організація взаємопов'язаної наукової, етичної, правової, естетичної і практичної діяльності вчителя, спрямованої на вивчення і покращення відносин між природою і людиною. Критерієм сформованості відповідального ставлення до навколишнього середовища є етична турбота про майбутні покоління. Процес формування

екологічної культури повинен бути безперервним і здійснюватися в дошкільний, шкільний та післяшкільний періоди [1].

Екологічну культуру особистості неможливо сформувати без наявності в неї певних знань і переконань, які, в свою чергу, регулюють практичну діяльність людини у навколишньому середовищі, підпорядковуючи її вимогам раціонального природокористування та є показником свідомого і відповідального ставлення до природи.

Підготовка школярів до охорони природи здійснюється з урахуванням їх вікових особливостей. Скажімо, учні початкових класів охоче доглядають за рослинами, молодими деревами й маленькими тваринами. Захищаючи їх та вирощуючи, діти разом із цим мимовільно стають і покровителями самої природи. Багато приємних переживань і свіжих вражень приносять їм прогулянки й екскурсії в природу, спостереження за комахами, метеликами, жучками, мурашками, ведення щоденників природи, фенологічних спостережень. Власна праця над доглядом рослин і тварин, вирощування і збір врожаю, охорона природних об'єктів, мурашників, джмелів і бджіл, пташиних гнізд, нерестилищ, водойм, парків, квітників, скверів, проведення Днів птахів, Днів лісу, Днів урожаю, відзначення професійних свят підвищують дієвість екологічного виховання молодших школярів, сприяють перетворенню знань в екологічні переконання.

У початковій школі екологічне виховання здійснюється як на уроках, так і в позаурочний час. Великі можливості щодо цього дають зокрема уроки ознайомлення з навколишнім світом, природознавства (рідний край), народознавства, трудового навчання, образотворчого мистецтва, інтегрованого курсу «Людина і світ». У позаурочний час велике виховне значення має робота на пришкільних ділянках, участь дітей у русі «зелених», юних натуралістів, екскурсії в природу, в зоопарк, природні заказники (місця заборони полювання) та

заповідники (території, що перебувають під охороною держави з метою збереження тваринною та рослинного світу, всього природного комплексу).

Процесом екологічного виховання дошкільників фундаментально займалася Н. Лисенко [2]. У її дослідженнях важливу увагу приділено організації і змісту дослідницької діяльності у природі дошкільників різних вікових груп, засобам активізації пізнавальної діяльності у процесі ознайомлення дітей із природою, розкриттю пізнавального потенціалу екологічних знань в умовах комплексного використання різних видів діяльності дітей на природі. І. Мальчикова зосереджує увагу на завданнях учителя в цьому процесі, на важливості систематичності екологічних знань під час викладання навчального матеріалу [3]. Під час вивчення процесу формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю, К. Шевчук [4] апробувала модель формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю, основою якої є такі педагогічні умови, як інтегрування краєзнавчого матеріалу в зміст навчально-виховного процесу початкової школи, забезпечення цілісності навчально-виховного процесу та підготовка вчителів до організації навчання і виховання учнів на краєзнавчій основі. Значну роль у процесі формування відповідального ставлення до природи в учнів, на думку Л. Малинівської [5], відіграють такі компоненти: потребово-мотиваційний (почуття, переживання, що відображають відповідальне ставлення до природи; позитивні мотиваційні установки на взаємодію з природою, відповідальне ставлення до її об'єктів), інформаційний (знання про способи відповідального ставлення людини до природи, екологічну компетентність особистості), практичний (діяльність, поведінка, що відображають відповідальне ставлення до природи, екологічна активність).

Глибиною і науковою цілісністю дослідження проблеми формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва відзначається науковий доробок І. Павленко. Її праці відображають головні тенденції еколого-естетичного виховання учнів початкової школи. Як стверджує авторка, виховання

екологічної культури молодших школярів буде цілеспрямованим і ефективним, якщо в навчально-виховному процесі використовувати спеціально змодельовану систему, що діє на основі єдності мети, завдань, змісту, принципів, форм, методів, технологій організації роботи педагога, учнів, батьків. Виховання екологічної культури, підсумовує науковець, забезпечує екологізація всіх навчальних предметів та введення до змісту предметів «Природознавство», «Ознайомлення з навколишнім світом» елементів загальної екології, а також взаємодія школярів із природними об'єктами і творами мистецтва, зокрема національного, що відображає специфічні риси, властиві культурному середовищу, в якому відбувається становлення особистості дитини [6]. В першу чергу педагог у процесі екологічного виховання спирається на довіру, чуйність і інші позитивні якості особистості школяра. Учитель початкової школи має незаперечний авторитет в учнів, що пояснюється також і віковими особливостями. Все це сприяє встановленню гармонійних взаємин і в цілому позитивно впливає на педагогічний процес.

Учитель Нової української школи – учитель-гуманіст, який буде дбати про виховання у своїх учнів мистецтва мислення і відповідальності за свої думки, бо, як відомо, думка породжує вчинок, а вчинок формує характер. Нова українська школа передбачає формування конкурентноспроможної та ініціативної особистості, яка генерує інноваційні ідеї. Самостійність, як і самоствердження і самовиявлення школяра, розвиток його творчих здібностей, пізнавальних потреб, не можливі поза функціонуванням його думок, почуттів мотиваційної і вольової сфери. «Як мускули стають безсилими, кволими без праці і вправ, так і розум не формується без розумового напруження, без думки, без самостійних пошуків» (В. Сухомлинський). Сучасна нова українська школа покликана виховувати у школярів любов до рідного краю, навчити основ охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних багатств.

Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях. Умовно можна виділити наступні узагальнені рівні екологічної зрілості: початковий (інформативно-підготовчий), основний (базово-світоглядний), вищий, профільно-фаховий (світоглядно-зрілий) [7].

Екологічне виховання учнів шляхом упровадження інноваційних технологій навчання передбачає досягнення таких результатів: розуміння сучасних екологічних проблем; відродження традицій українського народу у ставленні до природи; засвоєння наукових знань про закономірності розвитку природи; оволодіння нормами екологічно виваженої поведінки в довкіллі; набуття навичок активної природоохоронної діяльності; зосередження уваги учнів на розв'язанні екологічних проблем [8].

Головними завданнями екологічної освіти Нової української школи можна вважати: засвоєння наукових знань про взаємозв'язок природи, суспільства і людської діяльності; розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема; оволодіння нормами правильної поведінки в природному середовищі; розвиток потреби спілкування з природою; активізація діяльності щодо охорони й поліпшення навколишнього середовища.

Завдання екологічного виховання – сприяння нагромадженню екологічних знань, виховання любові до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства, формувати вміння і навички діяльності людини в природі.

Проблема використання народних звичаїв і традицій у процесі екологічного виховання школярів набуває на сучасному етапі величезного значення, оскільки спостерігається значне розширення комп'ютерно-телевізійної мережі, що вимагають мінімуму інтелектуальних зусиль і привчають школярів до пасивного

сприйняття інформації, призводить до загального падіння екокультури та етнокультури [3].

Сутність екологічного світоформування дозволяє створити базис екологічної культури дитини через відкриття її світу, його цілісності та різноманітності, допомагає виховати людину нового складу, яка б розуміла характер проблеми, пов'язаної з відношеннями в системі «Людина – природа» [10].

Отже, організоване в такий спосіб екологічне виховання допомагає інтелектуальному, духовному розвитку особистості дитини, її творчій самореалізації та набуттю нею екологічної культури, яка пов'язана з готовністю і здатністю молоді нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за суспільне. Організація системи екологічної освіти в Україні відбувається шляхом здійснення формальної екологічної освіти (дошкільні, шкільні, професійні, вищі й післядипломні освітні заклади, навчальні програми яких мають освітній мінімум екологічних знань) та неформальної (бібліотеки, громадські організації, засоби масової інформації, музеї). Провідна роль у цьому процесі належить загальноосвітнім школам і позашкільним закладам, оскільки далеко не всі школярі здобувають згодом вищу або середню спеціальну освіту. Основною метою загальної середньої освіти є формування молодого покоління з високим ступенем екологічної культури та екоцентричним типом мислення та свідомості [7].

Отже, поглиблення екологічних знань, виховання екологічної культури є важливою умовою збереження навколишнього середовища, яке безпосередньо впливає на здоров'я учнів молодших класів і є складовою формування в них відповідальності за своє здоров'я.

Вважаємо, що вирішення проблем охорони природи і раціонального природокористування неможливе без формування високого рівня екологічної культури кожного члена сучасного суспільства, особливо молоді. Тому в умовах державного становлення України одним із пріоритетних завдань національної

школи є прищеплення майбутнім господарям країни загальнолюдських цінностей у ставленні до природи, забезпечення їх науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства.

Список літератури:

1. Напрямки виховання екологічної культури в молоді шляхом підвищення рівня екологічної освіти. URL: <https://works.doklad.ru/view/eoH8saoFhJc/all.html>
2. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. К.: Освіта, 1993. 160 с.
3. Мальчикова І. М. Особливості екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 3 (43). С. 133–140.
4. Шевчук К. Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Ін-т пробл. виховання АПН України. К., 2009. 326 с.
5. Малинівська Л. І. Формування відповідального ставлення до природи в учнів 5–9 класів сільської школи у процесі позакласної виховної роботи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07; Миколаївський нац. ун-т ім. В. О. Сухомилинського. Миколаїв, 2011. 20 с.
6. Павленко І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2002. 20 с.
7. Концепція екологічної освіти України. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-148B3B2021C2C/list-B407A47B26>
8. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників: метод. посіб. К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. 173 с.
9. Плешаков А. А. Екологічні проблеми і початкова школа. *Початкова школа*. 2001. № 5. С. 2–8.

